

WITOLD GUMIŃSKI

**SZCZEPANKI, ST. 8, WOJ. WARMIŃSKO-MAZURSKIE. BADANIA W LATACH 2009–2010.
STANOWISKO TORFOWE ŁOWCÓW-ZBIERACZY Z EPOKI KAMIENIA**

(PL. 141–143)

Szczepanki, st. 8 (AZP 20-75), gm. Wydminy, pow. giżycki, woj. warmińsko-mazurskie, badane jest od 2002 roku przez autora z ramienia Instytutu Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego, która to instytucja również finansuje prace terenowe. W badaniach biorą udział studenci IA UW, a niektórzy spośród nich są ponadto zaangażowani w opracowywanie materiałów. Wyniki pierwszych trzech sezonów (z lat 2002–2004) zostały już opublikowane (GUMIŃSKI 2004), a pewne zagadnienia dotyczące stanowiska rozpatrywano w innych artykułach (GUMIŃSKI 2005a; 2008; GUMIŃSKI, BUGAJSKA 2010)¹.

Równoległe z pracami archeologicznymi Szczepanki badane są przez zespół paleobotaników pod kierunkiem dr Agnieszki Wacnik z Instytutu Botaniki PAN w Krakowie, w ramach grantu MNiSW (nr N N304319636) pt. „Przedrolnicze i wczesnorolnicze przemiany środowiska Krainy Wielkich Jezior Mazurskich”. Zagadnienia dotyczące przekształceń środowiska przyrodniczego na stanowisku w Szczepankach zostały już opublikowane w kilku artykułach (GUMIŃSKI 2008; MADEJA I IN. 2009; WACNIK I IN. 2009; WACNIK, RALSKA-JASIEWICZOWA 2008). Niniejszy artykuł sprawozdawczy dotyczy ostatnich dwóch sezonów badawczych, podczas których prace wykopaliskowe prowadzono w terminach: 29.06–1.08.2009 oraz 28.06–1.08.2010.

Omawiane stanowisko położone jest na obszarze Łąk Staświńskich w Krainie Wielkich Jezior Mazurskich, na jednej z wysp byłego Jeziora Staświńskiego (obecnie torfowisko)², u ujścia rzeki Pamer (**Ryc. 1:a**). Inne wyspy tego jeziora również były zasiedlane w epoce kamienia, a na największej z nich, w Dudce, znajduje się jeszcze cmentarzysko (GUMIŃSKI 2003; 2005b; 2008; GUMIŃSKI, BUGAJSKA 2010).

Osadnictwo na wyspie Szczepanki 8 trwało od późnego paleolitu (data ¹⁴C z kości okonia: 10690 ±60 BP), przez mezolit, paraneolit (data z nagaru naczynia kultury Zedmar: 5580 ±40 BP), aż do końca neolitu (ceramika ornamentowana sznurem, w tym 1 fragment w typie Chłopicze-Vesele). Dzięki temu, że jest to stanowisko torfowe, zachowały się tu bardzo liczne materiały z surowców orga-

nicznych. Natomiast rozbudowana stratygrafia i uzyskane daty radiowęglowe powodują, że większość zabytków może być wiązana z konkretnym okresem epoki kamienia.

W ostatnich dwóch sezonach badawczych (2009–2010) poszerzono dotychczasowy wykop „S”, przy południowym brzegu wyspy (**Ryc. 1:b**), od strony zachodniej (wykopy: SN, SM, SP, SQ, SR). Na obszarze tym nie znaleziono wprawdzie żadnego grobu (**Ryc. 1:c**), ale natrafiono na luźne kości ludzkie różnych osobników (żuchwa, zęby, paliczki i fragment kości udowej). Znaleźiska te potwierdzają obecność pochówków tymczasowych i przeniesienie szczątków na główne cmentarzysko w Dudce (GUMIŃSKI, BUGAJSKA 2010).

W wykopie „S” odkryto drugą (?) „chatę” (wykopy SM i SN), którą na podstawie materiału ceramicznego można wiązać ogólnie z kulturą Zedmar. Ciekawe jest odkrycie w jej bliskim sąsiedztwie fragmentów kilku naczyń kultury pucharów lejkowatych – małego pucharka i flaszki z krezami, ucha od amfory, i innych, zdobionych motywem drabinki oraz pionowych żłobków na brzuścu (por. artykuł W. Gumińskiego w: WAWRUSIEWICZ w druku). W obrębie „chaty 2” – podobnie jak w „chacie 1” (z wykopów:

¹ Por. też artykuły W. Gumińskiego, Ł. Kamińskiego i M. Różańskiej złożone do druku w publikacji pt. *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesnej epoki brązu w Polsce północno-*

wschodniej (WAWRUSIEWICZ w druku).

² Nt. historii Jeziora Staświńskiego patrz: GUMIŃSKI 2008: 26–29, ryc. 2.

SC, SD, SY, SZ) – znaleziono m.in. siekierkę kamienną. Wspólną cechą obu tych obiektów jest obecność w ich pobliżu palenisk. Jedno palenisko odkryto bezpośrednio na wschód od węższego boku „chaty 1” (wykop SD). Natomiast na południe od „chaty 2” odkryto aż sześć palenisk (**Ryc. 1:c**), ale ich dokładna funkcja, datowanie i wzajemne relacje nie są jasne. Paleniska te składają się ze skupisk kilku lub kilkunastu kamieni, w większości przepalonych; w ich obrębie w zasadzie brak zabytków.

Wśród znalezisk z zachodniej części wykopu „S” uwagę zwraca kilka wytworów kościanych kultury Zedmar. Trzy z nich wykonano z szabli dzika, które uprzednio rozszczępiono dla uzyskania płaskiego półwytworu (kiel dzika jest pusty w środku, a jego trzy ścianki ustawione są daszkowato). Jednym z produktów jest tzw. nóż o szablastym zarzysie (**Ryc. 2:e**). Nierówności spodniej strony, powstałe po rozszczępieniu zęba, są wyszlifowane. Sam wierzchołek nie jest zbyt ostry, a jego krawędzie boczne zostały zagładzone. Drugim wytworem z szabli dzika jest przekłuwacz o wyraźnie wyodrębnionym żądle, usytuowanym niesymetrycznie wzdłuż wewnętrznej krawędzi łuku zęba (**Ryc. 2:d**). Przenikliwe żądło o wklęsło-łukowatych krawędziach jest grubsze od pozostałej części wytworu, gdyż zostało uformowane na krawędzi ścianki zęba. Ma ono trójkątny przekrój poprzeczny. Trzecim z kolei wytworem z szabli dzika jest bardzo wąski (4–5 mm) nacinak o prawie prostym trzonie i jednostronnie rozszerzonym (do 6 mm), skośnym ostrzu (**Ryc. 2:c**). To narzędzie zrobiono z zewnętrznej, wypukło-łukowej krawędzi kła, a stronę spodnią zeszlifowano tak, że ma przekrój spłaszczonego trójkąta o zaokrąglonych wierzchołkach.

Kolejne dwa wytwory kościane to haczyki na ryby. Większy z nich (**Ryc. 2:b**), z kabłąkiem długości 2,3 cm, ma odłamany ząb, ale zachowana część pozwala zaliczyć go do typu „UU” (GUMIŃSKI 2004: 71–72, ryc. 15). Koniec okrągłego w przekroju kabłąka (średn. 4 mm) jest tylko minimalnie i łagodnie przewężony (do 3 mm) dla przywiązania linki (przyponu). Drugi haczyk (**Ryc. 2:a**) jest też okrągły w przekroju i choć zachował się z niego tylko trzon, to najprawdopodobniej również należał do typu „UU”. Ten haczyk jest wyjątkowo mały, zachowany trzon ma 1,6 cm długości, a średn. ok. 2 mm. Przy końcu trzon jest jednostronnie nieznacznie przewężony, tworząc słabo wyodrębnioną główkę, której wierzchołek jest wyraźniej ścieniony niż w poprzednio opisanym okazie. Haczyk ten jest też starannie obrabiany i bardziej wyświecony. Oba przedmioty są niezwykle cennymi znaleziskami, gdyż z Polski znanych jest zaledwie kilka haczyków kościanych z epoki kamienia,

a st. 8 w Szczepankach może poszczycić się rekordową ich liczbą – czterech egzemplarzy (poprzednie dwa – GUMIŃSKI 2004: ryc. 13:b,c, 14:b,c). Tak liczne haczyki w Szczepankach, w stosunku do niezbyt imponującej ilości szczątków ryb (4 haczyki i ok. 5000 kości ryb), potwierdzają wcześniejsze sugestie o różnicach w metodzie i sezonach połowów ryb zarejestrowanych w Dudce (gdzie znaleziono tylko 1 haczyk i 34780 kości ryb) i Szczepankach, mimo że oba stanowiska były położone nad tym samym jeziorem (**Ryc. 1:a**) (GUMIŃSKI 2005b: 32–36, ryc. 3:d, tab. 1).

Do wyjątkowych znalezisk należy też zaliczyć zawieszki z kła dużego drapieżnika, prawdopodobnie rosłego psa lub wilka (**Ryc. 2:f**). Zawieszka ta ma (niemal) dookołny rowek wryty przy końcu korzenia, a na jego zewnętrznym łuku jest kilka (co najmniej 5, może 7?) poprzecznych nacięć, równomiernie rozmieszczonych między dookołnym rowkiem a (częściowo złuszczone) szklivem zęba. Choć zawieszki tego rodzaju zdarzają się na stanowiskach łowieckich z epoki kamienia, to zwykle mają one wywiercony otwór w korzeniu. Natomiast zawieszki z rowkiem znane były dotąd jedynie ze stanowisk strefy kundajskiej (np. Oleni Ostrov w Karelii lub Zvejnieki i Kreiči na Łotwie). Wykonywanie rowka wyraźnie dominowało w Karelii, a na Łotwie jest ono także obecne, ale zdecydowanie przeważają tam zawieszki z otworami (por. artykuł K. Bugajskiej w: WAWRUSIEWICZ w druku). Warto jeszcze dodać, że zawieszka ta została znaleziona w warstwie mezolitycznej, nieco ponad 2 m na zachód od głowy dziecka z grobu S-2 (**Ryc. 1:c**), zapewne wczesnomezolitycznego. W okolicy tej znaleziono też fragment żuchwy i zęby górnej szczęki osobnika dorosłego, również datowane na mezolit. Najprawdopodobniej zatem zawieszka ta związana jest z którymś z pochówków.

W nowo badanej (od 2010 r.) strefie stanowiska – wykop „A” na wschodnim cyplu wyspy (**Ryc. 1:b,c**) – zagęszczenie zabytków jest małe i odkryto tam ceramikę wyłącznie kultury Zedmar. Ponadto niemal wszystkie zabytki z tej strefy zalegały na styku warstwy czarno-brunatnego torfu z detrytusem i piasku. W spągu torfu i w stropie beżowej gytii znaleziono dużą część tyki poroża jelenia (**Ryc. 3:c**). Pochodzi ona od zabitego samca, o czym świadczy przytwierdzone do poroża fragment – wylamanej wraz z nim – czaszki. Jednocześnie wskazuje to na jesienno-zimowy sezon zabicia zwierzęcia, co odpowiada wcześniejszym sugestiom na temat sezonowości osadnictwa w Szczepankach (GUMIŃSKI 2004: 60–68, 83).

Niewątpliwie najbardziej spektakularnym znaleziskiem jest doskonale zachowane wiosło, wykonane z drewna jesionowego (**Ryc. 3:a,b**)³. Jest to najlepszy surowiec do

³ Wstępną ekspertyzę dendrologiczną wiosła wykonała grzesznościowo mgr Maria Michniewicz z Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Warszawie, za co składam w tym miejscu serdeczne

podziękowanie. Badaczce tej zawdzięczam również opinię o zastosowanym barwniku i sposobie wygięcia wiosła.

tego typu wytworów, bardzo mocny, wytrzymały, a jednocześnie elastyczny. Większość mezołitycznych wiosł była wykonana właśnie z tego gatunku drewna (ANDERSEN 1987: 101). Wydłużone pióro, w zarysie zbliżone do wierzbowego liścia, ma ok. 56 cm długości i maksymalnie ok. 16 cm szerokości; najszersze miejsce pióra wypada niewiele więcej w $\frac{2}{3}$ jego długości od ostro zakończzonego wierzchołka. Stosunek długości do szerokości pióra wynosi 3,5:1. Pióro wiosła jest bardzo cienkie, mierzy ok. 3–5 mm grubości, i tylko na środku, na przedłużeniu trzonka (złamanego u podstawy), jest obustronnie nieco grubsze, tworząc mało wyraźne żeberko. Trzonek wiosła (niestety niekompletny), o przekroju okrągłym i średnicy ok. 3,5 cm, zachował się w dwóch kawałkach o łącznej długości ok. 70 cm. Jest to chyba jedyne mezołityczne wiosło z Niżu Europejskiego, którego pióro zostało łukowato, symetrycznie wygięte, tak jak formuje się współczesne wiosła do kajaka (wygięcie pióra uzyskano prawdopodobnie stosując w tym celu gorącą wodę). Promień wygięcia wynosi ok. 4 cm, a więc ok. 7%. Drugą, zupełnie unikatową cechą tego wiosła, jest zdobienie jego trzonka, który na całej długości pomalowany został spiralnie biegnącym ciemnym pasem, szerokości ok. 3 cm. Barwnikiem jest tu zapewne dziegieć, może z dodatkiem ochry (?). Bardzo możliwe, że pióro też zostało pomalowane ochrą, na co wyraźnie wskazują nieregularne czerwone plamy po jego obu stronach. Należy podkreślić, że to ciemne przebarwienie trzonka nie nosi śladów nadpalenia. Przed pomalowaniem trzonek wiosła przypuszczalnie owinięto spiralnie pasem skóry lub łyka, po czym zamalowano odsłonięte partie drzewca. Wskazuje na to regularność ornamentu i ostre granice między surowym drzewcem a partią zamalowaną, a także znaczne zredukowanie szerokości ciemnego pasa w górnym, nieco grubszym końcu drzewca, gdzie rozstęp owiniętej taśmy siłą rzeczy musiał się zmniejszyć. Taki sposób owinięcia sugeruje, że wiosło miało na końcu poprzeczny uchwyt, jak w pagaju.

Szczepanki to drugie stanowisko w Europie, gdzie odkryto malowane wiosło z epoki kamienia. Dotychczas znane były trzy egzemplarze ze stanowiska kultury Ertebølle w miejscowości Tybrind Vig, w Danii (ANDERSEN 1987). Tamte wiosła malowane były czerwoną ochrą na uprzednio nieznacznie pogłębionej/wyrytej powierzchni, po obu stronach szerokich, sercowatych w zarysie piór. Co ciekawe, były to również ornamenty krzywolinijne, choć bardziej rozbudowane niż na okazie ze Szczepanek. Warto podkreślić, że są to desenie zupełnie odmienne od typowych dla mezołitu, prostych wzorów geometrycznych, którymi zdobiono wytwory kościane. Wiosło ze Szczepanek jest najprawdopodobniej starsze od malowanych wiosł z Tybrind Vig, gdyż – jako jedyne z zabytków odkrytych w 2010 r. – zostało znalezione w gytii, pod warstwą torfu z detrytusem (Ryc. 3:a). W tym nadległym torfie występowała bowiem najstarsza ceramika zedmarska, która jest współczesna ceramicznej fazie kultury Ertebølle. Wiosło tkwiło w bardzo zwięzłej gytii niemal pionowo i dlatego uległo złamaniu. Wierzchołek wiosła sięgał jasnoszarej, późnoplejstocenijskiej gytii ze skrzypem⁴, środek przechodził przez szaro-brunatną gytie wczesnoholocenijską, ale złamanie wystąpiło w najwyższej, beżowej gytii, prawdopodobnie z pierwszej połowy okresu atlantyckiego. Wstępnie można zatem przyjąć, że wiosło ze Szczepanek pochodzi z początku późnego mezołitu.

Opisane powyżej, tylko niektóre odkrycia ostatnich dwóch sezonów wykopaliskowych, po raz kolejny stawiają Szczepanki (wraz z sąsiednią Dudką) w rzędzie najważniejszych stanowisk łowieckich epoki kamienia na Niżu Europejskim.

Dr Witold Gumiński
Instytut Archeologii
Uniwersytet Warszawski
czesia.witek@gmail.com

⁴ Wstępne wyniki badań dr Agnieszki Wacnik z Instytutu Botaniki PAN w Krakowie, za udostępnienie których składam w tym miejscu podziękowania.

Literatura

ANDERSEN, S.H.

1987 *Mesolithic dug-outs and paddles from Tybrind Vig, Denmark*, „Acta Archaeologica” 57 (1986), 87–106.

GUMIŃSKI, W.

2003 *Scattered human bones on prehistoric camp site Dudka, NE-Poland, as indication of peculiar burial rite*, (w:) E. Derwich (red.), *Préhistoire des Pratiques Mortuaires. Paléolithique – Mésolithique – Néolithique*, Études et recherches archéologiques de l'Université de Liège 102, Liège, 111–120.2004 *Szczepanki 8. Nowe stanowisko torfowe kultury Zedmar na Mazurach*, „Światowit” V (XLVI)/B (2003), 53–104.2005a *Bird for dinner. Stone Age hunters of Dudka and Szczepanki, Masurian Lakeland, NE-Poland*, „Acta Archaeologica” 76/2, 111–148.2005b *Island, pigs, and hunting places – Comment on preceding paper by Achilles Gautier concerning animal bones of the forager site Dudka*, „Przegląd Archeologiczny” 53, 27–51.2008 *Wahania poziomu wody byłego Jeziora Staświńskiego (środkowe Mazury) na podstawie stratygrafii i danych osadniczych*, (w:) A. Wacnik, E. Madeyska (red.), *Polska północno-wschodnia w holocenie. Człowiek i jego środowisko*, Botanical Guidebooks 30, Kraków, 25–45.

GUMIŃSKI, W., BUGAJSKA, K.

2010 *The children from Szczepanki – why they were separated from the Dudka cemetery, Masuria, NE-Poland*, (w:) P. Arias, M. Ceuto (red.), *The Eighth International Conference on the Mesolithic in Europe. Santander 13th – 17th September, 2010, Final Programme and Abstracts*, Santander, 107.

MADEJA, J. I IN.

2009 J. Madeja, A. Wacnik, A. Zyga, E. Stankiewicz, E. Wypasek, W. Gumiński, K. Harmata, *Bacterial ancient DNA as an indicator of human presence in the past: its correlation with palynological and archaeological data*, „Journal of Quaternary Science” 24/4, 317–321.

WACNIK, A. I IN.

2009 A. Wacnik, W. Gumiński, M. Ralska-Jasiewiczowa, R. Stachowicz-Rybka, *Przemiany roślinności w otoczeniu torfowego stanowiska archeologicznego nr 8 w Szczepankach (Kraina Wielkich Jezior Mazurskich)*, (w:) *Późnoglacialne i holocenyjskie zmiany środowiska abiotycznego i ich zapis paleobotaniczny. IV Polska Konferencja Paleobotaniki Czwartorzędu, Jeziorowskie, 16-19 czerwca 2009*, Warszawa, 59.

WACNIK, A., RALSKA-JASIEWICZOWA, M.

2008 *Kształtowanie się szaty roślinnej w rejonie kopalnego Jeziora Staświńskiego i jej związek z lokalnym osadnictwem pradziejowym*, (w:) A. Wacnik, E. Madeyska (red.), *Polska północno-wschodnia w holocenie. Człowiek i jego środowisko*, Botanical Guidebooks 30, Kraków, 207–228.

WAWRUSIEWICZ, A.

w druku (red.) *Na rubieży kultur. Badania nad okresem neolitu i wczesnej epoki brązu w Polsce północno-wschodniej*, Białystok.

www.szczepanki.pradzieje.pl – strona internetowa ekspedycji

WITOLD GUMIŃSKI

**SZCZEPANKI, SITE 8, THE WARMIŃSKO-MAZURSKIE VOIVODESHIP. EXCAVATIONS IN 2009–2010.
THE STONE AGE PEAT-BOG SITE OF HUNTER-GATHERERS**

The Szczepanki site is located on one of the islands of the former lake called Staświńskie (**Fig. 1:a**). The site was settled from the Late Palaeolithic, through the Mesolithic, to the end of the Para-Neolithic. During the last two seasons the southern shore (Trench “S”) and the eastern promontory (Trench “A”) of the island were excavated (**Fig. 1:b,c**).

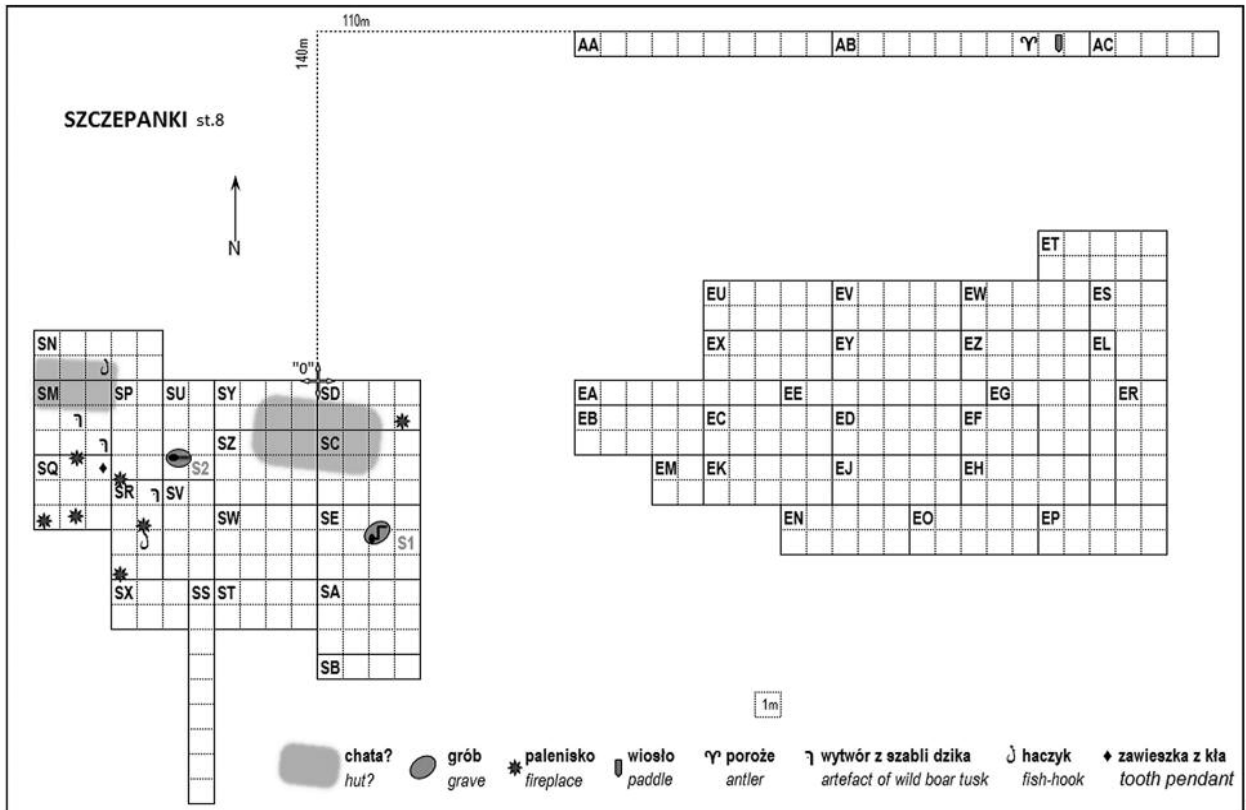
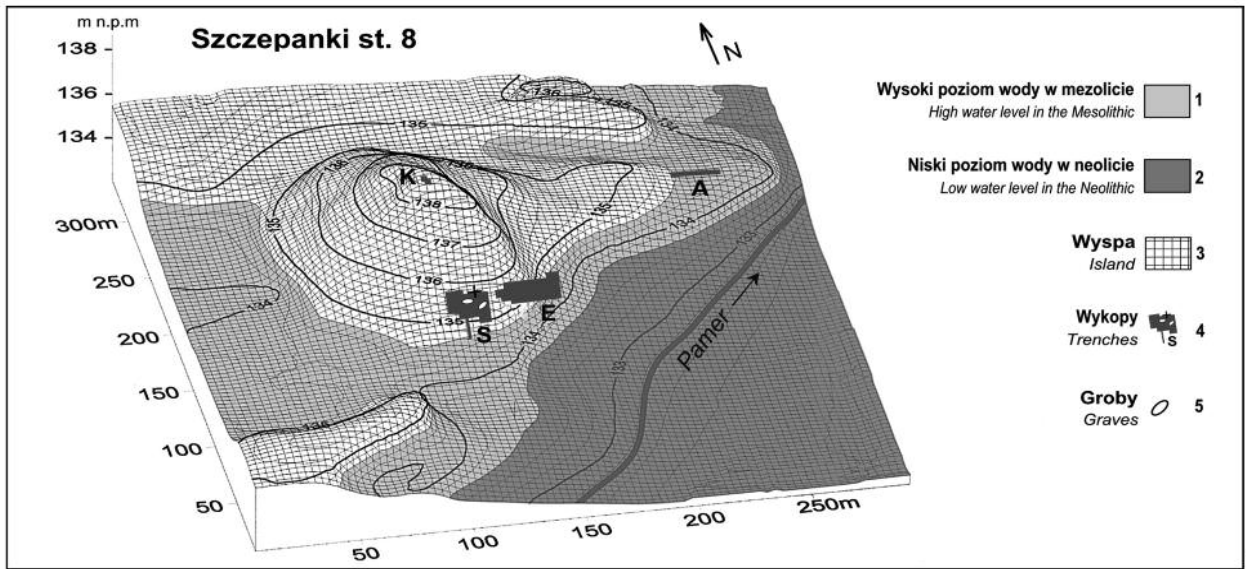
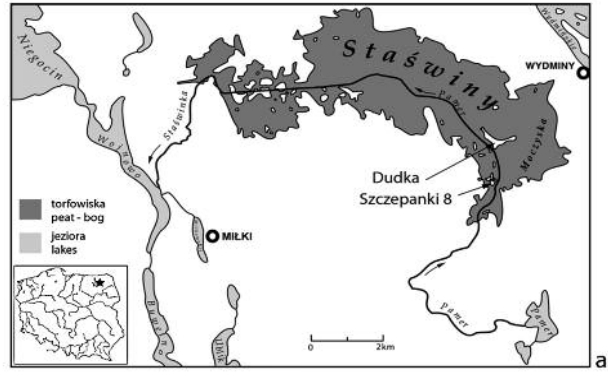
In Trench “S” remains of a hut (?) and six fireplaces, south of it, were uncovered. In this trench flint implements, pottery of the Zedmar Culture and a few of the Funnel Beaker Culture (generally not occurring in Masuria), together with plenty of animal bones, and some bone artefacts were discovered. Three of them were made of wild boar tusk: a knife with smooth edges (**Fig. 2:e**), a perforator with narrowing point (**Fig. 2:d**) and a narrow cutter with obliquely widening cutting-edge (**Fig. 2:c**). There are also two pieces of small bone fish hooks, probably U-shaped (**Fig. 2:a,b**). All above artefacts are dated to the Zedmar Culture. Apart from them, a Mesolithic adornment (**Fig. 2:f**), made of canine fang, was found in the vicinity of an

Early Mesolithic grave (S-2) and a place with some loose human bones. The pendant has a groove (instead of a perforation) and is additionally ornamented.

The most spectacular find (Trench “A”) (**Fig. 1:b,c**) was a wooden paddle (**Fig. 3:a,b**) made of ash-tree. The blade is slightly curved as in modern paddles, which was probably obtained with hot water. The handle is spirally decorated with tar, maybe with addition of some ochre (but not charred). This painting was done after that the stick had been wrapped with skin or bast belt. Some red patches on both blade sides suggest that the blade could be also painted. The paddle was found almost in vertical position, going through three gyttja layers, and was broken off in the highest of them (beige gyttja), which is probably dated to the first half of the Atlantic Period. It seems that the paddle is from the beginning of the Late Mesolithic, so it could be older than the only known painted paddles from the Ertebølle site of Tybrind Vig in Denmark, dated to the Late Atlantic Period.

Ryc. 1. Lokalizacja wyspy Szczepanki na byłym Jeziorze Staświńskim (a) oraz plan stanowiska 8 z rozmieszczeniem wykopów „A,” „E,” „K” i „S” (b) i rozplanowaniem obiektów oraz omówionych w tekście znalezisk (c): chaty? (Zedmar, post-Zedmar), paleniska (Zedmar?, post-Zedmar?), grób S-1 (wczesny Zedmar), grób S-2 (wczesny mezolit) (oprac. W. Gumiński, A. Łukasiak).

Fig. 1. Location of the Szczepanki Island on the former Lake Staświńskie (a) with plan of Site 8 with the marked Trenches “A,” “E,” “K,” and “S” (b) together with features and finds mentioned in the paper: huts? (Zedmar, Post-Zedmar), fireplaces (Zedmar?, Post-Zedmar?), Grave S-1 (Early Zedmar), Grave S-2 (Early Mesolithic).

Ryc. 2. Szczepanki, st. 8. Wybrane zabytki kościane z badań w latach 2009–2010: a, b – haczyki kościane (post-Zedmar); c – nacinak z szabli dzika (Zedmar); d – przekłuwacz z szabli dzika (wczesny Zedmar); e – nóż z szabli dzika (post-Zedmar); f – zawieszka z kła psa lub wilka (mezolit) (fot. W. Gumiński).

Fig. 2. Szczepanki, Site 8. Selected bone artefacts discovered in 2009–2010: a, b – bone fish hooks (Post-Zedmar); c – cutter made of wild boar tusk (Zedmar); d – perforator made of wild boar tusk (Early Zedmar); e – knife made of wild boar tusk (Post-Zedmar); f – pendant of a canine fang (Mesolithic).

Ryc. 3. Szczepanki, st. 8. Zabytki z badań w 2010 r.: a – wiosło z drewna jesionowego *in situ* (późny mezolit); b – wiosło po konserwacji, na trzonku widoczny spiralny malunek; c – poroże jelenia z fragmentem wylamanej czaszki (późny mezolit / wczesny Zedmar) (fot. W. Gumiński).

Fig. 3. Szczepanki, Site 8. Finds discovered in 2010: a – paddle from ash-tree *in situ* (Late Mesolithic); b – paddle after conservation with the spiral painting being visible on the handle; c – red deer antler with a fragment of a skull which was broken off (Late Mesolithic/Early Zedmar).